

Відгук

офіційного опонента на дисертацію у вигляді монографії

Кошеля Олексія Миколайовича

«Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.)»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

У доленосний для України час, коли постають питання її майбутнього, проблеми історичної місії, місця та ролі духовенства в розбудові держави, в національно-культурному та громадсько-просвітницькому житті набувають принципово нового значення. Саме духовенство є виразником духовності українського народу, воно перебувало і перебуває біля витоків суспільних реформ, є їх рушійною силою, визначає духовне обличчя нації. Наявність патріотичного духовенства завжди була й залишається необхідною умовою становлення та розвитку демократичного суспільства, належна увага в якому приділяється національно-культурному і духовно-освітньому розвитку.

Важливе місце в багатій історико-культурній спадщині країни посідає плеяда яскравих особистостей, національно-свідомих і патріотично-налаштованих представників духовенства об'єднаних ідеєю самовідданого служіння українському суспільству, його кращому майбутньому.

Актуальність рецензованої дисертації у вигляді монографії полягає передусім у тому, що вона здійснена в руслі провідних тенденцій розвитку сучасної історичної науки. Переведення означеної проблеми з рівня теоретичних декларацій у площину практичних дослідницьких завдань вимагає узагальнення накопиченого історичного досвіду. Саме на вирішення цих важливих завдань спрямоване дисертаційне дослідження Олексія Миколайовича Кошеля.

Здобувач поставив за мету об'єктивно охарактеризувати, проаналізувати, вивчити, розкрити і висвітлити, становище православного

духовенства та церкви на теренах України та їх участі у захисті прав і свобод селянства в другій половині XIX – на початку XX ст.; причини, які сприяли появі священнослужителів – діячів українського національно-духовного відродження, їх участь у революції 1905–1907 рр., роль, значення і місце патріотично налаштованого духовенства у реформування православної церкви напередодні Першої світової війни на засадах її українізації, розвитку та українізації духовної і світської освіти, краєзнавства, науки, участь у творенні підвалин боротьби за автокефалію української православної церкви протягом більш як півстоліття.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю проблеми в радянську добу і залишається однією з малодосліджених у сучасній історичній науці незалежній Україні. Саме відсутність у науковій літературі комплексного дослідження, у якому було б всебічно висвітлено роль і значення патріотично налаштованого духовенства в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні, зумовлює науковий, пізнавальний та практичний інтерес наукової роботи О. М. Кошеля.

Під час написання дисертаційного дослідження автору вдалося виявити і застосувати необхідні концептуальні підходи, сповна використати існуючу історіографічну та джерельну базу (1223 одиниці), розставити акценти в оцінках наукового доробку попередників, запропонувати досить вдалі та науково обґрунтовані варіанти відповідей на дослідницькі завдання.

Зазначивши наукову актуальність досліджуваної в дисертації проблеми та вагомість науково доробку дисертанта, висловлюємо свої міркування з приводу окремих структурних елементів дослідження. Відомо, що рівень науковості дисертації багато в чому залежить від того, наскільки чітко і точно автор формулює свою мету і дослідницькі завдання, окреслює об'єкт і предмет дослідження, бачить наукову значимість свого дослідження на тлі вже опублікованих праць своїх попередників.

Структура монографії відповідає поставленій меті і сформульованим завданням. Вона складається з вступу, семи розділів, поділених на підрозділи

(загалом їх 13), висновків, списку використаних джерел і літератури, що дозволяє з великою достовірністю побачити період дослідження.

Логічність визначень та аргументованість усіх поставлених завдань дослідження посилюють його науково-практичне значення, обумовлюють самодостатність і довершеність представленої дисертаційної роботи.

Авторський підхід є науково коректним, відповідає критеріям і методології новітнього спільного розуміння ролі патріотично налаштованого духовенства як національної еліти на різних етапах історичного розвитку.

В якості самостійного аспекту роботи виділено ретельний історіографічний аналіз дослідження проблеми, визначено основні етапи та особливості її наукового вивчення.

На наш погляд, залучений дослідником масив джерел і матеріалів у поєднанні з різноплановою теоретико-методологічною базою дозволило об'єктивно і системно підійти до вивчення теми, повно і змістовно з'ясувати проблему. Історіографію досліджуваної теми поділено на періоди, кожен з яких відповідає окресленому етапу досліджень: перший (1850-х рр. – 1917 р.), коли з'явилися перші праці про участь духовенства в українському духовному, культурно-освітньому, науковому та громадсько-політичному житті; другий (1920–1990-ті рр. ХХ ст.) – масове домінуванням в радянській історіографії войовничого атеїстичного підходу, щодо «антинародної», «контрреволюційної» ролі православної церкви і її духовенства, поява нечисленних праць з висвітлення позитивних сторін діяльності представників духовенства в культурно-освітньому подвижництві, присвячених науковій реабілітації та поверненню із забуття відомих подвижників православної церкви, а також видання в еміграції фундаментальної історії Української православної церкви; третій (1991–2020 рр.) – у незалежній Україні створено значну історіографію щодо вивчення місця та ролі представників православного духовенства в українському національно-культурному і духовному відродженні України. У межах кожного періоду подано вітчизняну та зарубіжну історіографію.

Аналізуючи праці попередніх дослідників проблеми, автор цілком слушно вказує на недостатній рівень її розробки та необхідності наповнення її новими подіями, нововиявленими фактами та інформацією, переосмислення ролі і внеску православного духовенства у національно-культурне і духовно-освітнє відродження українського народу. Оскільки, як зазначає сам Олексій Кошель, патріотично налаштоване духовенство Правобережної України ще не стало предметом комплексного дослідження.

Введені в науковій обіг важливі джерела, дали змогу дисертанту достовірно реконструювати малодосліджені нині аспекти діяльності, місце та роль патріотично налаштованого духовенства Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні. Здобувач опрацював 30 архівних фондів 4 архівів України та 7 фондів Російського державного історичного архіву, м. Санкт-Петербург, які дозволили систематизувати й узагальнити вже відомі у вітчизняній та зарубіжній літературі факти й положення, які торкаються поставленої проблеми, а також привнести у досліджувану тему багато нового щодо діяльності, місця та ролі духовенства Правобережної України в досліджуваній період. У результаті до наукового обігу введено документальні матеріали з понад 280 справ названих архівів, що дозволило розширити джерельну базу дослідження і тим самим посилити аргументованість, достовірність висновків.

Окрім архівних джерел, у роботі використано низку законодавчо-правничих зведень, широкий масив документальних збірників про національно-культурний та духовно-освітній рух в Україні, статuti, звіти про діяльність громадських інституцій, мемуарна література тощо.

Актуальність та наукову новизну дисертації забезпечує теоретико-методологічне підґрунтя, відповідні наукові підходи, принципи та методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, діалектичного розуміння історичного процесу, системності та плюралізму, що в сукупності дозволили виконати поставлені мету й завдання.

У семи розділах роботи дисертант у логічній послідовності та рівноцінному значенні на широкій джерельній базі та історіографічному матеріалі дослідив місце, роль і внесок представників патріотично налаштованого духовенства та церкви в національне, духовне, культурно-освітнє, наукове та суспільно-політичне відродження на теренах України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Загальний аналіз роботи дозволяє стверджувати, що автор всебічно і аргументовано розкрив сутність досліджуваної проблеми, зумів повною мірою розв'язати окреслені завдання. Їх основні положення оприлюднені в 2 виданнях, 25 статтях у наукових фахових виданнях України та 4 статтях – у виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах.

Заслуговує на схвалення і те, що результати дослідження були апробовані на восьми міжнародних та дванадцяти всеукраїнських наукових форумах.

Висновки, наведені у кінці основного тексту монографії, видаються нам цілком логічними та аргументованими й такими, що відповідають науковим завданням, містять новизна і мають загальнонаціональне значення.

Науково новизна вивченого історичного дослідження, у першу чергу, вбачається нами у розробці масштабної наукової проблеми. Автором розкрито багатоаспектну діяльність духовенства Правобережної України на теренах України у другій половині XIX – на початку XX ст.

На першому місці для нас у дослідженні Олексія Миколайовича Кошеля все ж не унікальний фактологічний матеріал, а концептуальне його узагальнення, що врешті-решт дало можливість досягнути всю значимість діяльності патріотично налаштованого духовенства та церкви Правобережної України.

З проведеного автором дослідження органічно впливає ряд практичних рекомендацій, що мають науково-практичне значення і можуть використовуватись при підготовці наукових праць з історії України, історії релігії другої половини XIX – початку XX ст. та в музейно-просвітницькій

справі, залучатися для розробки нормативних і спеціальних курсів, навчальних програм, посібників з вітчизняної історії та церковно-релігійної тематики у світських і богословських освітніх закладах.

Попри загальне позитивне враження від дисертаційної роботи вважаємо за необхідне висловити ряд зауважень і побажань, врахування яких може бути корисним у подальшій науковій роботі автора.

Насамперед, варто було б додатково обґрунтувати необхідність виходу за хронологічні рамки, чіткіше визначити верхню межу хронології дослідження, оскільки у підрозділі 7.2 йдеться про діяльність православної церкви у 1921–1930 рр.

У підрозділі 1.1. «Стан вивчення проблеми», характеризуючи видання історико-статистичних описів православних епархій, парафій, церков, монастирів і, відповідно, міст, містечок і сіл у межах українських губерній у 1850-х рр. – 1917 р., дисертант, на нашу думку, безпідставно залишив поза увагою праці: українського історика, краєзнавця, етнографа, педагога, протоієрея Андрія Хойнацького і згадав лише одну (п. 1149) з його майже 250 праць; краєзнавця, етнографа, протоієрея Павла Вікула, подав лише одну (п. 513) з майже півсотні його праць; не використав ні однієї із майже півсотні праць краєзнавця, етнографа, протоієрея Віталія Широцького (с. 21–22). Всі вони зробили вагомий внесок в українське національно-культурне і духовне відродження в досліджуваний період.

Характеризуючи українську діаспорну історіографію (1921–1990 рр.) О. Кошель не звернув уваги на цінні спомини української дослідниці з Праги, подолянки Ольги Приходько (дів. Ватич) «Родинна хроніка з життя подільського духівництва минулого століття» (Джерсі-Сіті, США, 1966–1977; перевиданні: Кам'янці-Подільський, 2012) (с. 29).

Позитивно оцінюючи широке використання архівних документів і матеріалів, водночас зауважимо, що дисертанту слід було б опрацювати не лише фонди Державного архіву Хмельницької області, але й інших областей Правобережної України, оскільки значна частина документів і матеріалів про

діяльність єпархіальних історико-статистичних Комітетів не передавалися до центральних архівів у Києві.

Текст монографії містить ряд незначних порушень ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання...».

Так, у списку використаних джерел і літератури, під п. 513 подав працю «Викул П. Подольские архипастыри (1795–1895 гг.). *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*. Каменец-Подольский, 1897. Вып. 8. 498 с.», тоді як її опис має бути поданий як частини видання, оскільки праця опублікована у часописі лише на сторінках 1–160.

Порушено алфавітний порядок подання списку використаних джерел і літератури праця подана під п. 519 мала бути зазначеною під п. 514.

На наш погляд, можливо з технічних причин, автор в окремих з опублікованих документів і матеріалів (п. 342, 341, 351, 357, 358, 363) та інших праць (п. 500, 625, 789, 938, 970, 1007, 1013, 1017, 1137, 1149, 1164, 1165, 1168, 1172, 1196) не вказав загальну кількість сторінок.

На нашу думку, дещо обмеженою є географія апробації проміжних результатів дослідження (Бар, Кам'янець-Подільський, Київ, Хмельницький, смт Меджибіж), оскільки географічні межі дисертації охоплюють територію Правобережної України (Волинська, Київська, Подільська та суміжні губернії). Крім того, проміжні результати дослідження варто було апробувати й на теренах Волинської, Житомирської, Рівненської та інших областей, а також на тематичних наукових зібраннях різного рівні («Історія релігії в Україні» (Львів), та ін.).

Мабуть лише хибодруком можна пояснити те, що автор по різному у монографії та авторефераті вживає ім'я і прізвище деяких відомих дослідників, зокрема, в монографії автор вказує «Є. Сіцінський» чи «Ю. Сіцінський» (с. 21–22, 30, 48, 123, 247, 249, 392 та ін.), а в авторефераті «Ю. Сіцінський» (с. 22, 26).

Висловлені зауваження мають радше рекомендаційний характер і

принципово не применшують значимості проведеного дослідження, а скоріш є можливими орієнтирами для подальшої роботи за обраною проблематикою. Монографія є самодостатньою завершеною науковою працею, яка відзначається науковою новизною, оригінальним стилем, має помітне науково-теоретичне й практичне значення.

Таким чином, зважаючи на вищенаведене, вважаємо, що дисертація у вигляді монографії «Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її автор **Олексій Миколайович Кошель** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук,

старший науковий співробітник,

завідувач Хмельницьким міським відділом

Центру дослідження історії Поділля

при Кам'янець-Подільському

національному університеті імені Івана Огієнка

22.05.2023 р.

А. М. Трембіцький

Підпис А. М. Трембіцького
Завірею.

Керівник Центру дослідження
історії Поділля при Кам'янець-
Подільському національному уні-
верситеті імені Івана Огієнка
О. М.

Відпис засвідчую
(прізвище) Завальська О. М.
начальник відділу кадрів
І. І. Оліник
(підпис) 22.05.2023